

УДК 343.98

О.О. Бригінець,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового права
Університету державної фіскальної служби України

ПРЕДМЕТ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗАМАХУ ТА ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ В СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ДІЙ З ВІДОМОСТЯМИ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ КОМЕРЦІЙНУ АБО БАНКІВСЬКУ ТАЄМНИЦЮ

Анотація. У статті аналізуються питання безпосереднього замаху та особа злочинця в структурі криміналістичної характеристики методики розслідування злочинних дій з відомостями, що становлять комерційну або банківську таємницю. Визначено особливості вітчизняного законодавчого забезпечення методики розслідування злочинних дій з відомостями, що становлять комерційну або банківську таємницю. Стаття підготовлена із застосуванням діючих актів, які мають відношення до даної проблеми.

Ключові слова: методика розслідування, комерційна таємниця, банківська таємниця.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства проблема викрадення комерційних секретів є досить актуальною. Інформація про результати чужих прикладних і фундаментальних досліджень дозволяє заощадити власні сили й кошти і зосередити всю увагу на виробництві та маркетингу.

Важливою умовою ефективності конкурентної боротьби є збереження в таємниці відомостей, заволодіння якими сторонніми особами може послабити економічні позиції підприємства та завдати йому шкоди. Дані відомості охоплюються поняттям «комерційна таємниця». В умовах реформування ринкової системи незалежна Україна зіткнулася з проблемою злочинних посягань на встановлений порядок здійснення господарської діяльності та необхідністю

забезпечення чесної конкуренції між її суб'єктами [1].

Сьогодні з'явилися нові, раніше невідомі способи злочинів у сфері підприємництва та конкурентних відносин, що викликає необхідність розроблення ефективних методик виявлення й розслідування цих злочинних деліктів. Основою методики розслідування будь-якого виду злочину є криміналістична характеристика. Дослідженню зазначеної криміналістичної категорії в науці приділялася значна увага.

Метою статті є аналіз та пошук шляхів вирішення питань безпосереднього замаху та особа злочинця в структурі криміналістичної характеристики методики розслідування злочинних дій з відомостями, що становлять комерційну або банківську таємницю.

Виклад основного матеріалу. У той самий час дослідження елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним отриманням комерційно значущої інформації, не знайшло належного відображення в спеціальній літературі.

Структура криміналістичної характеристики злочинів передбачає наявність певних елементів. Основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя й засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину [2]. Не всі перелічені елементи однаково важливі в різних видах злочинів.

На нашу думку, до значущих елементів криміналістичної характеристики даного виду злочинів належать: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) обстановка злочину; 4) особа злочинця.

Предмет посягання. Кримінальний кодекс України містить декілька статей, якими встановлено відповідальність за вчинення таких дій. Так, у ст. 231 закріплено, що злочинними вважаються умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності. Стаття 232 визначає протизаконним також умисне розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності [3]. Зазначені види

злочинів характеризуються високим рівнем латентності.

Згідно зі ст. 36 Господарського кодексу України відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею [4].

Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Таким чином, інформація становить комерційну таємницю за наявності таких ознак: 1) має дійсну або потенційну комерційну цінність через необізнаність з нею третіх осіб; 2) до неї не існує вільного доступу на законних підставах; 3) власник або уповноважена ним особа вживає заходів щодо збереження її конфіденційності.

Інформація, що складає комерційну таємницю, повинна бути зафіксована на матеріальному носії (папері, магнітному чи оптичному носії, фотонегативі чи іншому матеріальному об'єкті) та забезпечена реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати. Це можуть бути: результати дослідів і їх протоколи, дані про якість матеріалів, документація з виготовлення продукції, креслення, формули та рецепти, статистичні розрахунки, звіти про виготовлену продукцію або надані послуги, картотеки й електронні бази даних клієнтів, відомості про організацію виробництва, методи реклами, інформація про джерела фінансування тощо. У деяких ситуаціях інформація, що становить комерційну таємницю, може втілюватися в предметах: виробках, блоках, агрегатах, приборах і речовинах. Однак, і в цьому разі для визнання відомостей, утілених у предметах, комерційною таємницею

необхідно, аби інформація була попередньо задокументована в установленому порядку. Склад і обсяг відомостей, що складають комерційну таємницю, порядок їх захисту визначаються власником або уповноваженою ним особою.

Відповідно до ст. 505 Цивільного кодексу України комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність і була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, ужитих особою, яка законно контролює цю інформацію [5].

Банківською таємницею вважається інформація щодо діяльності й фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку в процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третіми особами при наданні послуг банку й розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

Банківською таємницею, зокрема, є: 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України; 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; 3) фінансово-економічний стан клієнтів; 4) системи охорони банку та клієнтів; 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи — клієнта, її керівників, напрямки діяльності; 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація; 7) інформація стосовно звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню; 8) коди, які використовуються банками

для захисту інформації; 9) інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду [6].

Типові способи злочинів. У криміналістичній літературі цілком слушно зазначається, що не існує тотожних злочинів. Водночас кожна одиночна подія — це вияв однопірих (однопорядкових) подій, що характеризується наявністю не тільки індивідуальних, а й типових ознак. Способи конкретного виду злочину мають загальні ознаки, які повторюються, що дозволяє їх узагальнити, тобто типізувати системи операцій і прийомів злочинних діянь.

Можна виділити три групи типових способів злочинних посягань на відомості, що являють собою комерційну або банківську таємницю: 1) незаконне збирання відомостей, які становлять комерційну або банківську таємницю; 2) незаконне використання таких відомостей; 3) умисне розголошення такої інформації.

Незаконне збирання відомостей може виявлятися у: 1) викраденні відповідної інформації чи об'єктів, що їх містять, з приміщень, де вони зберігалися. Така крадіжка може бути як відкритою, так і завульованою, коли справжні предмети посягання (документи, вироби, що містять комерційну таємницю) викрадаються разом із іншими та в такий спосіб створюється хибне уявлення про дійсні цілі злочинців; 2) таємному проникненні злочинця до приміщення й копіювання інформації паперовим чи електронним способом.

Для фіксації інформації та її пересилання можуть застосовуватися мобільні телефони з вбудованим фотокамерами й послуга MMS; 3) підкупі співробітника підприємства, який мав чи має законний доступ до інформації. Якщо людина вже звільнилася або на сьогодні не має законного доступу, але інфор-

мація, якою вона володіла раніше, ще не втратила комерційного значення, то вона її просто повідомляє; 4) підкупі посередників у переговорах, які володіють певною інформацією; 5) незаконному отриманні інформації у співробітників правоохоронних або контролюючих органів, яким вона стала відома внаслідок виконання службових обов'язків; 6) погрозах фізичним насильством особі чи її близьким родичам, якій інформація була довірена в результаті виконання її трудових обов'язків; 7) шантажі працівника, який знаходиться на «гачку» в силу певних життєвих обставин; 8) упровадженні свого агента в штат підприємства під виглядом звичайного співробітника; 9) вербуванні працюючого працівника або спонуканні до розголошення звільненого із застосуванням мотивів етнічної, расової, релігійної близькості, бажання помститися керівникові за незаконне звільнення, переведення на іншу роботу, зняття з посади; 10) використанні різних технічних пристроїв, що фіксують і передають інформацію. За допомогою спеціальної техніки здійснюється прослуховування приміщень або зняття інформації з каналів зв'язку. Для цього застосовуються радіозакладки, мікрофони спрямованої дії, пристрої для зняття інформації з вікон за допомогою лазерних променів, апаратура для виявлення й розшифрування електромагнітного випромінювання від офісної техніки, мініфото та відеокамери. Таку техніку можуть установлювати або використовувати як спеціально підготовлені особи, так і завербовані співробітники підприємства; 11) проникненні в комп'ютерні мережі [7]. Для цього злочинці застосовують спеціальні комп'ютерні програми, що дозволяють шукати необхідні дані та копіювати їх.

Незаконним використанням комерційної чи банківської таємниці є впро-

вадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності без дозволу власника чи уповноваженої на те особи таких відомостей. Зокрема, незаконне використання може мати такі форми: 1) пред'явлення майнових чи інших вимог до власника комерційної чи банківської таємниці за повернення або нерозголошення відповідних відомостей. Такі вимоги можуть стосуватися повернення на роботу, призначення на вищу посаду, звільнення іншого працівника, надання послуг тощо; 2) продаж інформації третім особам; 3) обмін інформації, що становить комерційну чи банківську таємницю, на іншу або матеріальні цінності; 4) корегування своїх дій при укладанні договорів з власником такої таємниці. Незаконне використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, можливо й в іншому вигляді, наприклад, умисне розголошення таких відомостей. Розголошення може здійснюватися усно, письмово, із використанням засобів зв'язку та масової інформації, комп'ютерних мереж тощо.

Обстановка злочину. Будь-який злочин учиняється в певній обстановці, поняття якої включає низку елементів: місце, час, поведінку учасників події та ін. На незаконне отримання комерційно значущої інформації впливає така група обставин: 1) неналежна організація роботи системи конфіденційного документообігу; 2) недоліки, пов'язані з підбиранням кадрів, а також контролем за діяльністю працівників; 3) недостатньо розроблена система відповідальності працівників за порушення режиму роботи з конфіденційною інформацією; 4) неналежна організація технічної охорони такої інформації.

Серед чинників, які пов'язані із вчиненням даного виду злочинів, є пору-

шення правил: 1) організації технічної охорони приміщень, електронних ліній і мереж; 2) використання комп'ютерних систем; 3) реєстрації нових користувачів; 4) обліку, зберігання та видання для службового використання носіїв інформації; 5) надання доступу до приміщень, де зберігається інформація [7] та ін.

Розглядаючи поняття «місце злочину», слід визначити, що це насамперед місце зберігання документа з комерційною інформацією, із якого його було викрадено. Можна виділити декілька типових місць учинення злочину: 1) службові приміщення, що охороняються на постійній основі, де зберігається така інформація (робочі кабінети, сховища, операційні зали, канцелярія та ін.); 2) тимчасові приміщення (номери готелів, тимчасово орендовані квартири); 3) транспорт (купе залізничного вагону, службовий автомобіль); 4) приміщення будівель громадського харчування, магазинів, вокзалів.

Часовий чинник може характеризуватися як роками, так і декількома хвилинами. Можливість установлення незаконного отримання інформації з точністю до хвилин характерна для випадків протиправного посягання через комп'ютерні мережі або коли інформація знаходилася у конкретної особи короткий проміжок часу. В інших випадках слідчий вимушений використовувати менш точні часові характеристики.

Особа злочинця. Можна виділити декілька груп осіб, які займаються незаконним збиранням і використанням інформації, що становить комерційну або банківську таємницю: 1) працівники підприємств, установ, організацій-конкурентів; 2) працівники, які займаються збиранням інформації на замовлення, знаходячись із власником комерційної таємниці (уповноваженим органом) у

трудових відносинах; 3) працівники, які займаються збиранням інформації для себе (про всяк випадок); 4) особи, професійна або службова діяльність яких чи інші законні підстави зумовлюють виникнення певних правовідносин цивільно-правового характеру з власником комерційної таємниці; 5) особи, наділені власними повноваженнями з витребуванням і/або використанням відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (наприклад, судді, співробітники поліції, Служби безпеки України, прокуратури, митниці та ін.) [8]. Таку інформацію ці особи отримують, користуючись своїм службовим становищем не для виконання власних функцій, а для передання конкурентам чи використання в інших протиправних цілях, наприклад, різних видів шантажу щодо здійснення чи нездійснення певних дій за нерозголошення комерційної або банківської таємниці.

Характеризуючи особу злочинця слід відзначити, що це, перш за все, «інтелектуальний» тип злочинців. Дані особи вчинюють злочини практично без застосування насильства, з використанням відомостей з метою отримання фінансових прибутків. За своїм суспільним станом належать до підприємців, є професіоналами високого рівня у сфері фінансових правовідносин, добре орієнтуються у законодавстві — податковому, банківському, володіють знаннями в бухгалтерському обліку. Багато з них у минулому мають досвід роботи в державному секторі на посадах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків.

Для розробки криміналістичної характеристики осіб, що вчинили шахрайство з фінансовими ресурсами, мають значення кримінологічні дані, які стосуються структури особи злочинця. Схема кримінологічної структури має

такий вигляд: соціально-демографічні ознаки, соціально-біологічні і соціально-психологічні [9].

До соціально-демографічних ознак відноситься освіта, соціальне становище, місце проживання, професія, спеціальність, рід занять, дані про вчинені злочини та інше. Аналіз кримінальних справ показує, що серед злочинців особи з середньою освітою складають — 22,2%; із середньою спеціальною — 14,8%; з незакінченою вищою — 4,7%; вищою — 58,3%.

Соціально-біологічні ознаки охоплюють стать, вік, особливості фізичної конституції, стан здоров'я. Так серед осіб, засуджених за вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, частка чоловіків складає 71,7%; жінок — 28,3%. Вік злочинців: 25–30 років — 3,2%; 31–40 років — 41,5%; 41–50 років — 47,4%; старше 50 років — 4,9%; старше 60 — 3% [10].

Психологічні риси шахраїв з фінансовими ресурсами характеризуються

здатністю приймати рішення і здійснювати їх, добиватися поставленої мети за будь-яку ціну. Особам, які вчинюють даний злочин, властиві цілеспрямованість, честолюбність, рішучість, прагнення до лідерства у середовищі, де вони перебувають. Вони відрізняються умінням пристосовуватися, тому що добре орієнтуються в соціальних нормах і вимогах, можуть контролювати свою поведінку, володіють якостями організаторів і керівників.

Висновки. Дослідження зазначених елементів криміналістичної характеристики має важливе значення для розроблення методики розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. Знання зв'язків між елементами цієї криміналістичної категорії дозволяє слідчому встановити технології та злочинні механізми посягань, висунути версії, визначити напрямки розслідування, побудувати оптимальні комплекси слідчих дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми реформування економіки // *Голос України*. — 2001. — 26 квітня. — С. 5.
2. *Криміналістика. Підручник* / За ред. В.Ю. Шепітька. — К., 2001. — С. 367-384.
3. *Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001.* — № 2341-III // *Відомості Верховної Ради України*. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
4. *Господарський кодекс України: Закон України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2>.
5. *Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV* // *Відомості Верховної Ради України*. — 2003. — № 40. — Ст. 356.
6. *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України* / За ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. — Т. 9. — Ч. 1. — 590 с.
7. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Злочини проти власності* / За ред. М.І. Хавронюка. — 2017. — 448 с.
8. Курман О.В. Про криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із посяганням на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю // *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. — 2012. — № 12. — С. 44-51.
9. *Личность преступника* / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. — М.: Юрид. лит., 1971. — С. 34-36.
10. За результатами узагальнення кримінальних справ.

Бригинец А.

Предмет непосредственного покушения и лицо преступника в структуре криминалистической характеристики методики расследования преступных действий, со сведениями, составляющими коммерческую либо банковскую тайну.

Аннотация. В статье анализируются вопросы непосредственного покушения и личность преступника в структуре криминалистической характеристики методики расследования преступных действий со сведениями, которые составляют коммерческую или банковскую тайну. Определены особенности отечественного законодательного обеспечения методики расследования преступных действий со сведениями, которые составляют коммерческую или банковскую тайну. Статья подготовлена с применением действующих актов, которые имеют отношение к данной проблеме.

Ключевые слова: методика расследования, коммерческая тайна, банковская тайна.

O. Bryhinets

The subject of direct assassination and personality of criminal in the structure of criminalistic characteristics of the methods of investigation of crime activities with statements, which are commercial or banking secret.

Summary. The article determines the peculiarities of the domestic legislative support of the methodology of investigation of criminal actions with the information, which constitute commercial or banking secrets. The features of legal regulation of the methodology of investigation of criminal actions with the information, which constitute commercial or banking secrets is defined in Article too. Article prepared with the use of existing instruments related to this issue.

Keywords: methods of investigation, commercial secret, bank secret.

